

ERKEN KLASİK DÖNEM PROJESİ

İslâm araştırmaları alanında ciddi çalışmaların yapılabilmesi, her şeyden önce geçmişe ait birikimin ilmf değerlendirmelere tåbi tutularak incelenmesine ve yayımlanmasına bağlıdır. İslâm åleminde sayıları milyonlarla ifade edilen yazma eserlerin büyük bir kısmı henüz basılmamış veya araştırmacıların istifade edebileceği şekilde ilmf neře konu olmamıştır. Son yıllarda dil, edebiyat ve tarih alanlarında neşir çalışmalarının yapılması sevindirici olmakla birlikte İslåmf ilimler alanında son bir asırdır özellikle Hanefi ve řåfiit fıkhına dair eserlerle “aklf ilimler”e, başta Måtüridiyye ve Eş’ariyye olmak üzere Sünni kelåm sahasına giren eserlerin neşrine de ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu maksatla TDV İslåm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından, “Erken Klasik Dönem Projesi” başlatılmıştır. Bu proje İslåm tarihinin 6. (12.) yüzyıl sonlarına kadar olan dönemine yoğunlaşacak ve İslåm Araştırmaları Merkezi’nin bu dönemden sonrasına odaklanan “İkinci Klasik Dönem Projesi” ile bir bütün teşkil edecektir.

Erken Klasik Dönem Projesi, ilim dalı olarak özellikle fıkıh ve aklf ilim dallarını (genelde İslåm düşüncesi, özelde kelåm, mezhepler tarihi vb.), dönem olarak 2-6. (8-12.) yüzyıllar arasındaki yaklaşık dört asırlık zaman dilimini (Abbåsiler ve Selçuklular’a ilåveten Büveyhiler, Sāmåniler ve Karahanlılar gibi mahallî devletler dönemlerini), coğrafi olarak da genellikle Bağdat-Semerkant hattında yani İslåm dünyasının o dönemdeki merkezinde ve doğusunda yer alan bölgeleri kapsamaktadır. Proje kapsamında kataloglama, telif, tahkik, tercüme türünden yayınlar yapılması öngörülmektedir.

CÜBBÂİLER'İN KELÂM SİSTEMİ

Orhan Şener Koloğlu

Orhan Şener Koloğlu, Doç.Dr.

1975 yılında Trabzon'da doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (1998). Aynı yıl Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Ana Bilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak atandı. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Kâdî Abdülcebbar'da Adalet Anlayışı" konulu teziyle yüksek lisansını (2000); "Cübbâîler'in Kelâm Sistemi" adlı çalışmasıyla doktorasını (2005) tamamladı. 2011 yılında doçent oldu. Halen Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 665
İSAM Yayınları 109
İlmî Araştırmalar Dizisi 47

© Her hakkı mahfuzdur.

CÜBBÂİLER'İN KELÂM SİSTEMİ

Orhan Şener Koloğlu

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 40 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 0850
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Bu eser
TDV İslâm Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
Erken Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayımlanmıştır.

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 11.07.2008 gün ve
2008/20 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Haziran 2011
İkinci Basım: Ağustos 2017
ISBN 978-975-389-932-1

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Serhat Mah. Alınteri Bulvarı 1256. Sokak No. 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@diyanetvakfiyayin.com.tr
Sertifika No. 15402

Koloğlu, Orhan Şener
Cübbâîler'in kelâm sistemi / Orhan Şener Koloğlu. - 2. bs. - Ankara : Türkiye
Diyanet Vakfı, 2017.
616 s. ; 24 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 665. İSAM Yayınları; 109. İlmî
Araştırmalar Dizisi; 47)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-975-389-932-1

24.09.2007

Buradan "Sonsuzluk"a...

*Merhum babam
"Hafız" Sabahaddin Koloğlu'nun
aziz hatırasına...*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ • 15

GİRİŞ • 17

BİRİNCİ BÖLÜM

CÜBBÂİLER • 37

I. CÜBBÂİLER ÖNCESİ MU‘TEZİLE’YE GENEL BİR BAKIŞ • 37

II. EBÛ ALİ • 45

1. Biyografi • 45

2. Eserleri • 57

3. Öğrencileri • 68

III. EBÛ HÂŞİM • 73

1. Biyografi • 73

2. Eserleri • 83

3. Öğrencileri • 93

IV. CÜBBÂİLER ve EŞ‘ARÎ • 98

1. Üç Kardeş Meselesi • 104

V. MU‘TEZİLE’NİN SONRAKİ TARİHİ • 108

1. Ebû Ali’den Sonra Mu‘tezile:

Behşemiyye-İhşîdiyye Mücadelesi • 108

2. Ebû Hâşim Sonrası Mu‘tezile • 118

2.1. Behşemiyye’nin Sonraki Tarihi • 118

2.2. Ebûl-Hüseyn el-Basrî ve Hüseyniyye • 125

İKİNCİ BÖLÜM

SİSTEMATİK: BİLGİ VE TABİAT • 131

I. BİLGİ • 131

1. İlim • 131

1.1. İlmin Tanımı • 131

1.2. İlim-İtikad İlişkisi • 133

1.3. İlmin Doğruluğunun (Sihhat) Kriteri • 136

2. Nazar • 138

2.1. Nazarın Doğruluğunun (Sihhat) Kriteri • 140

2.2. Nazarın Özellikleri • 141

2.2.1. Nazar Bilgi Vasıtasıdır ve Bilgiyi Doğurur • 141

2.2.2. Nazar Cehli Doğurmaz • 148

2.2.3. Nazar, Nazarı Doğurmaz • 149

2.3. Nazarın Vücûbiyetinin Sebebi • 150

2.4. Nazarın Terkedilmesinin Sonucu • 155

2.5. Nazarın Dışındaki Alternatif Bilgi Edinme
Vasıtalarının Reddi • 157

2.5.1. Tab' Nazariyesinin Reddi • 158

2.5.2. İlhamın Reddi • 168

3. Hâtır • 170

3.1 Hâtırın Mahiyeti • 170

3.1.1. Duymayan Kişide Hâtırın Etkisi • 177

3.2. Hâtırın Şartları • 178

3.2.1. Birinci Şart • 179

3.2.2. İkinci Şart • 182

3.2.3. Üçüncü Şart • 184

3.2.4. Dördüncü Şart • 185

3.3. Karşıt Hâtır • 186

II. TABİAT • 189

1. Cevher • 189

2. Arazlar • 195

2.1. Oluş/Oluşlar (Kevn/Ekvân) • 198

2.2. İtimat • 202

2.3. Telif • 211

3. Dünya • 216

- 3.1. Dünyanın Şekli • 216
- 3.2. Dünyanın Yerinde Durması • 219
4. Sebeplilik • 220

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİSTEMATİK: TEVHİD • 221

I. ALLAH'IN VARLIĞI (İSBÂT-ı VÂCİB) • 221

II. İLÂHÎ SIFATLAR • 224

1. Zâtî Sıfatlar • 225

1.1. Zât-Sıfat İlişkisi • 230

1.1.1. Zât-Sıfat Özdeşliği: Ebû Ali • 234

1.1.2. Ahvâl Teorisi: Ebû Hâşim • 240

2 Fiilî Sıfatlar • 249

2.1. İrade • 251

2.1.1. Allah Zâtıyla Mürîd Değildir • 252

2.1.2. Allah Hâdis Bir İradeyle Mürîddir • 254

2.1.3. Allah'ın İradesi Bir Mahalde Değildir • 256

2.2. Kelâm: Halku'l-Kur'an • 257

2.2.1. Kelâmın Oluşmasının Şartları • 259

2.2.1.1. Hareket • 260

2.2.1.2. Bünye • 265

2.2.2. Hikâye ve Mahkî • 272

2.2.2.1. Ayniyet: Hikâye Mahkîdir • 272

2.2.2.2. Gayriyet: Hikâye Mahkî Değildir • 274

2.3. Allah ve Mütevellid Fiiller • 283

3. Allah'tan Nefyedilmesi Gereken Hususlar • 286

3.1. Allah Görülmez: Rü'yetullah Meselesi • 288

3.2. Allah'ın İkincisi Yoktur (Lâ Sâni Lehû): Vâhid • 300

III. İLÂHÎ İSİMLER • 304

1. Dilin Kökeni • 304

2. İlâhî İsimlerin Kaynağı • 309

3. İlâhî İsimler • 314

3.1. Allah Hakkında Kullanılabilecek İsimler • 315

3.2. Mecaz Olarak Kullanılabilen İsimler • 324

3.3. Allah Hakkında Câiz Olmayan İsimler • 326

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİSTEMATİK: ADL • 331

I. HÜSÜN-KUBUH • 331

II. ALLAH-KÖTÜLÜK İLİŞKİSİ: ALLAH
KABİHİ İŞLEMEZ • 336

III. TEKLİF • 339

1. Teklifin Tanımı • 339

2. Mükellef: İnsan • 341

3. Teklifin Şartları • 351

3.1. Meşakkat • 351

3.2. Engellerin Kaldırılması • 351

3.2.1. İlcâ • 352

4. Devam Ettirilen Teklif (Teklîf-i Zâid) • 356

4.1. Küfre Düşeceği Bilinen Müminin Teklifi • 356

4.2. İman Edeceği Bilinen Kâfirin Teklifi • 359

5. Cevherlerin (Âlemin) Yok Edilmesi (Fenâ/İfnâ):
Teklifin Sonu • 360

6. Yeniden Yaratma/Diriltme (İâde) • 368

IV. İNSAN FİİLLERİ (EF'ÂL-İ İBÂD) • 371

1. Allah İnsanların Fiillerini Yaratmamıştır • 375

2. İnsan Fiillerinin Yaratıcısıdır • 382

3. Doğrudan (Mübâşir) Fiiller ve Dolaylı
(Mütevellid) Fiiller • 385

V. LUTUF • 388

1. Teklifin Hasenliği ve Lutuf • 389

2. Lutfun Vakti • 392

3. Mefsedet • 394

4. Lutuf Olduğu Tartışmalı Hususlar • 399

4.1. Devam Ettirilen Teklif (Teklîf-i Zâid) • 399

4.2. Şeytanın Dalâlete Çağırması (Vesvese) • 401

4.3. Hastalıklar • 402

4.4. Hadlerin Uygulanması • 405

4.5. Tab' • 407

4.6. Vaidler • 408

- 4.7. Nusret ve Hızlân • 408
- 4.8. Âhret Halleri • 410
- VI. ASLAH • 412
 - 1. Basra Ekolünün Aslah Anlayışına Giriş • 412
 - 2. Bağdat Ekolünün Aslah Anlayışının Reddi • 415
- VII. ELEM PROBLEMİ • 424
 - 1. Elemin Hasen Oluşu • 424
 - 1.1. Elem-Fayda İlişkisi • 428
 - 1.2. Elem-Zan İlişkisi • 431
 - 1.2.1. Fayda ve Def-i Zararın Zannedilmesi • 431
 - 1.2.2. İstihkakın Zannedilmesi • 432
 - 2. Allah'ın Yaptığı Elemler • 436
 - 3. Hastalıklar • 441
- VIII. İVAZ • 447
 - 1. İvazın Süresi • 447
 - 2. İvaz-İkâb İlişkisi • 450
 - 3. İvazla İlgili Diğer Meseleler • 453
- IX. NÜBÜVVET • 454
 - 1. Nübüvvetin Gerekliliği • 455
 - 2. Peygamberin Sıfatları • 458
 - 2.1. Sıdk • 458
 - 2.2. İsmet • 459
 - 3. Peygamberler Hakkında Câiz Olmayan Hususlar • 463
 - 4. Mûcize • 466
 - 4.1. Mûcize Nübüvvete Delâlet Eder • 466
 - 4.2. Bir Mûcize Olarak Kur'an • 468
 - 4.2.1. Kur'an'a Yöneltilen Eleştiriler: Tenâkuz • 471
 - 4.2.2. Kur'an'a Yöneltilen Eleştiriler:
Tatvil ve Tekrar • 474
 - 4.3. Hz. Peygamber'in Diğer Mûcizeleri • 476
 - 5. Keramet • 478
 - 6. Nübüvvetle İlgili Münferit Görüşler • 479

BEŞİNCİ BÖLÜM

SİSTEMATİK: SON ÜÇ ESAS • 481

I. VAD-VAİD • 481

1. Zemmin Hak Edilmesi (İstihkâku'z-zem) • 481
 - 1.1. Yapmak ve Terketmek (Ahz ve Terk) Arasında Fâil • 483
 - 1.2. Yapılmayan (Olmayan) Fiil ve Zem • 490
 - 1.3. İki Kat Zemmin Hak Edilmesi • 497
2. Sevap ve İkâb • 503
3. Hak Edilenlerin Birbirini Düşürmesi (İhbât ve Tekfir) • 505
4. Tecziyeden Kurtulma • 510
 - 4.1. Tövbe • 510
 - 4.1.1. Tövbenin Tanımı ve Unsurları • 512
 - 4.1.2. Tövbenin Umumiliği • 514
 - 4.1.3. Küçük Günahlardan Tövbe • 520
 - 4.1.4. Tövbe ile İlgili Diğer Meseleler • 525
 - 4.2. Af • 526
 - 4.3. Şefaât • 528
5. Büyük Günah-Küçük Günah • 529
6. Azabın Ebediliği • 532
7. Sem'iyât • 533
 - 7.1. Ecel • 533
 - 7.2. Kabir Azabı • 535
 - 7.3. Mîzan • 536
 - 7.4. Sırat • 536
 - 7.5. Cennet-Cehennem • 536
 - 7.6. Arâf • 537
 - 7.7. Şeytan • 539

II. EL-MENZİLE BEYNE'L-MENZİLETEYN • 540

1. İmanın Tanımı • 540
2. Büyük Günah İşleyenin Durumu • 542
3. Dâr-ı İmân ve Dâr-ı Küfür • 544

III. EMİR Bİ'L-MA'RÛF NEHİY ANİ'L-MÜNKER • 545

1. İlke Üzerindeki Teorik Tartışmalar • 546
 - 1.1. Emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münkerin Vücûbiyeti • 546
 - 1.2. Mârufun Kısımları • 547

2. İmâmet • 547
 - 2.1. İmamın Gerekliliği • 548
 - 2.2. İmâmete Geliş Şekli • 549
 - 2.3. İmâmette Kureşlilik • 553
 - 2.4. Mefdûlün İmâmeti • 554
 - 2.5. Muâviye'nin İmâmeti • 555
 - 2.6. Aynı Anda İki İmamın Bulunması • 556
 - 2.7. Tafdil • 558

SONUÇ • 561

KAYNAKÇA • 565

DİZİN • 599

ÖNSÖZ

İslâm düşünce tarihi, çeşitli akımların üç kitabı; Allah, âlem ve insanı anlama gayret ve faaliyetlerinin gözlemlendiği yüzyılların birikimini içinde barındıran bir mirastır. Bu düşüncenin unsurları, her düşünce sistemi gibi saygı gösterilmeyi ve anlaşılmayı hak etmektedir. Bu geniş birikimin unsurlarından birini de kelâm ilmi oluşturmaktadır. Gayesi, dinî ilkeleri savunmak olan ve Mu'tezile ekolü tarafından İslâm düşünce tarihine hediye edilen kelâm ilmi, tarihin çeşitli dönemlerinde farklı ekollerin ve şahısların katkılarıyla pek çok evreden geçmiştir ve doğal olarak katkı sahibi ekoller ve şahıslar da anlaşılmayı hak etmektedir. Zira onların bir birey olarak anlaşılmasının, bu geniş birikimin anlaşılmasına sağlayacağı katkı elbette inkâr edilemez.

Bu sebeple çalışmada kelâm ilminin temellerinden birini oluşturan Mu'tezile ekolünün şimdiye kadar hak ettikleri önemin atfedilmediğini düşündüğüm iki şahsını konu edindim: Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebû Hâşim el-Cübbâî. Mu'tezile ekolünün ikinci döneminde yetişen ve kelâm tarihinde eşine az rastlanır bir örnek olarak, yani baba-oğul olarak karşımıza çıkan Cübbâîler, sadece Mu'tezilî düşüncenin sistemleştirilmesini başlatan şahıslar olarak Mu'tezile kelâmına değil, aynı zamanda Ebû'l-Hasan el-Eş'arî gibi Ehl-i sünnet kelâmını sistemli bir şekilde başlatan şahsın yetişmesini sağlayarak Ehl-i sünnet kelâmına da katkıda bulunmuşlardır. Dolayısıyla onların düşüncelerinin yakından incelenmesi başta Mu'tezilî düşünce olmak üzere, genelde kelâm düşüncesinin anlaşılmasında da basamak oluşturacaktır.

Çalışmalarım sırasında çeşitli zorluklarla karşılaştım. Her şeyden önce tez konusunu oluşturan şahısların eserlerinin günümüze ulaşmamış olması en büyük zorluktu. Şüphesiz bu durum bizleri sonraki nesillerin eserlerine başvurmaya yöneltti. Kezâ bu çalışmanın temel kaynağını oluşturan *el-Mugnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl* adlı hacimli eserin eşine az rastlanır derecede zor bir üslûba sahip olması başlangıçta metinlerin anlaşılması hususunda hayli zorladı. Diğer taraftan kaynaklardaki bilgilerin çoğu zaman bağlamından soyutlanmış bir halde sunulması, başlangıçta onların anlamlı ve bütüncül bir

sistem içerisine oturtulmasını zorlaştırdı. Ayrıca nâdir de olsa karşılaştığım, doğruluk içermeyen atıfları elemek de yapılması gereken zor bir işti. Ancak aşağıda zikredilecek olan şahısların desteğiyle bu zorluklar zaman içinde aşıldı ve bu çalışma ortaya çıktı.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde tez konusunu oluşturan şahıslar hakkında ve özellikle son dönem Mu'tezile'sinin tarihsel gelişimi hakkında bilgi verildi. Sonraki dört bölüm, onların kelâmî düşüncelerinin uygun başlıklar altında incelenmesine tahsis edilmiştir. İkinci bölümde onların "bilgi" ve "tabiat" konularındaki görüşlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölüm Mu'tezile'nin en önemli ilkesi olan "tevhid" ilkesine tahsis edilirken, dördüncü bölüm bir diğer önemli ilke olan "adl" ilkesine tahsis edilmiştir. Beşinci ve son bölüm ise Mu'tezile'nin "beş esas"ının son üçüne; "va'd-va'id, el-menzile beynel-menziletayn ve emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker" ilkelerine tahsis edilmiştir. Bu başlıklar altında onların görüşlerine yer verildi ve özellikle aralarındaki fikir ayrılıklarına vurgu yapılmaya çalışıldı.

Bu çalışma 2005 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan bir doktora tezidir. Ancak tamamlanışından yayımına kadar geçen süre zarfında hiç şüphesiz yeni kaynaklar ve çalışmalar neşredilmiştir. Bunların içinde önemli olanlar gözden geçirilmiş ve faydalanılmıştır.

Bu eserin ortaya çıkmasında desteklerini esirgemeyen başta danışman hocam Prof. Dr. A. Saim Kılavuz olmak üzere, Prof. Dr. Yaşar Aydın, Doç. Dr. Tefvik Yücedoğru ve Prof. Dr. Cağfer Karadaş'a, bu çalışmanın basımını üstlenen Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) yetkililerine, ayrıca bu çalışmanın basıma hazır hale getirilmesinde katkılarını esirgemeyen İSAM çalışanları Sema Doğan ve Ender Boztürk'e teşekkür ediyorum. Son olarak eşim Elif'e; bu çalışmanın zorunlu kıldığı mahrumiyetlere en çok o katlandı. Hiçbir teşekkürün asla hakkını veremeyeceğini bilsem de, gösterdiği sabır, anlayış ve destek için kendisine teşekkür ediyorum.

Orhan Şener Koloğlu
Bursa 2011